

НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: ХАРАКТЕР ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

S. Biloshytskyu. The national sovereignty under conditions of global challenges: character of transformation and perspectives of democratization. The article presents the analysis of the role of elite clubs in the power system and the state policy formation in liberal-democratic society. The evolution of functions of such clubs from the time of their establishment up to now is studied. The degree of accordance of the elite clubs and the state interaction character to the normative canons of the liberal-democratic ideology is defined.

Дослідження проблем трансформації влади в сучасній Україні передбачає адекватне уявлення політикуму та наукового співтовариства про особливості трансформації та функціонування системи влади сучасних країн світу під впливом існуючих глобальних викликів. У загальному вигляді проблема полягає в тому, що згідно з нормативним значенням ліберально-демократичної ідеології ствердження доктрини національного суверенітету виступає передумовою демократичного розвитку суспільства, проте під впливом численних викликів глобального характеру у світі фіксується стійка тенденція до поступової втрати державами національного суверенітету, що ставить на порядок денний питання про здатність ліберальної демократії пристосуватися до нових обставин.

Деякі аспекти зазначеної проблеми у своїх наукових працях висвітлювали такі діячі, як У. Бек, Ф. Фукуяма, Ф. Закарія, В. Хаттон, Дж. Сорос, О. Дугін, В. Іноземцев, М. Делягін, О. Панарін, О. Зінов'єв та інші. Однак вказані дослідники розглядали лише певні аспекти цього питання, уникаючи широкого науково-критичного погляду на загальний стан проблеми.

Таким чином, завдання статті — проаналізувати характер впливів на національну державу факторів глобального характеру; визначити напрям трансформації доктрини національного суверенітету під впливом зазначених чинників; окреслити в теоретико-методологічній площині завдання подальшого дослідження ступеня відповідності виявлених трансформацій нормативним канонам ліберально-демократичної ідеології.

Саме поняття «суверенітет» з'явилося внаслідок подолання суспільством стану, який був описаний Т. Гоббсом як «війна всіх проти

всіх». Далі розпочався процес етногенезу, в рамках якого й розвила-ся теорія суверенітету. Принцип суверенітету суспільств із єдиними етнічними коріннями, вважає В. Галецький, у найзагальнішому вигляді розглядався «як вимога однієї групи людей до всіх інших груп людей за жодних умов не втручатися в їхні справи»¹. Надалі суверенітет став критеріальним атрибутом держави.

Ця обставина юридично вперше була закріплена Вестфальським мирним договором, що був підписаний у 1648 р. по завершенні Тридцятирічної війни, в ході якої було знищено майже 30% населення Центральної Європи. Згідно з договором, у політичному плані «суверенна держава» (яка характеризується монополією на легітимне застосування насильства в певних територіальних межах) визнавалася як базова одиниця міжнародних відносин, яка також уособлювала верховну владу для своїх громадян. Вважалося, що одна держава може вступити у війну з іншою тільки для досягнення власних інтересів, але не через якісь внутрішні події на чужій території.

У XVIII та XIX ст. у Європі остаточно затвердилися національні держави, а національні кордони встановлювалися по природно-географічних рубежах з урахуванням мовних ознак. Європейська система оформилася в комплекс національних держав, а доктрина національного суверенітету (невтручання у внутрішні справи інших країн) стала нарижним каменем міжнародної політики². На думку Е. Етціоні, повага до національного суверенітету значно зміцнилася в середині XX ст., чому сприяли дві обставини: жахи Першої і Другої світових війн, а також розпад імперій і розростання національно-визвольного руху, що охопили Латинську Америку і Європу (під час відділення балканських країн від Австро-Угорської імперії), а потім поширилися в Азії й Африці — поки не залишилося жодної імперії³. З цього часу доктрина національного суверенітету зайняла тривке місце як фундаментальна основа сучасної теорії політичної та державної влади взагалі і теорії ліберальної демократії зокрема.

Слід зазначити, що принцип національного суверенітету завжди піддавався деяким обмеженням. На думку Р. Шайхутдінова, про принципову неможливість здійснення абсолютного суверенітету свідчать такі чинники методологічного характеру: по-перше, обмежує суверенітет наявність інших суверенітетів. Приміром, суверенітет тієї або іншої держави «перебуває в певних відносинах з іншими основними загальновизнаними принципами міжнародного й конституційного права». По-друге, на тому самому прикладі державного суверенітету можна помітити все більший розвиток і посилення різних трансдержавних, транснаціональних організацій (ООН, ЄС, ВТО та

ін.), що веде до того, що границі суверенітету окремої держави дедалі чіткіше фіксуються й визначаються, в тому числі в рамках договірних відносин. Фактично сучасна держава багато в чому відмовляється від суверенітету на користь тих або інших вигод⁴.

Незважаючи на принципову неможливість досягнення абсолютного національного суверенітету, вже на початку ХХ ст. високий прогресуючий ступінь його втрати більшістю держав дозволив Г. Кіссінджеру заявити, що «вестфальський порядок переживає системну кризу»⁵, а Е. Етціоні — стверджувати, що «світ повертається в довестфальську еру»⁶. Про це свідчить хоча б той факт, що провідні ліберальні демократії світу — США та багато європейських держав все частіше відкидають принцип невтручання у внутрішні справи інших країн, використовуючи різні моральні, юридичні та соціально-економічні приводи.

Цілий ряд політологів зафіксували нову тенденцію в міжнародній політиці й глобальних політичних трансформаціях, що припускає перенесення реальних центрів влади з рівня національної держави на наднаціональний і регіональний рівні. Як виявляє Г. Кіссінджер, «у багатьох частинах світу національна держава, що поки залишається одиницею політичної відповідальності, підпадає під вплив двох протилежних тенденцій: або розпадається на етнічні компоненти, або розчиняється в більших регіональних об'єднаннях»⁷. Ф. Закарія стверджує, що «влада вислизає з рук суверенних держав у всіх напрямках — угору, вниз і на всі боки», маючи на увазі, що паралельно з наднаціональними й регіональними центрами влади державу послаблюють і національні інститути громадянського суспільства⁸. Соціолог О. Тоффлер констатує, що одні сили прагнуть перевести політичну владу з рівня держави-нації на рівень внутрішньонаціональних регіонів і груп. Інші сили намагаються підняти її на рівень міжнаціональних агентств і організацій. Як наслідок — «ці сили, складаючись, ведуть до розпаду високотехнологічних націй на більш дрібні й менш сильні одиниці»⁹.

Російський філософ О. Дугін відзначає, що якщо раніше більшість сперечань щодо нової геополітичної картини світу була зосереджена навколо трьох фундаментальних категорій: «держава-нація», «регіон» і «Великий Простір», то сьогодні все більше аналітиків вважають, що категорія «держави-нації», тобто традиційної нейтралістської держави, «взагалі зжила себе й що варто зробити акцент саме на двох інших модальностях — на регіоналізмі й навіть автономізмі, з одного боку, і на континентальному об'єднанні регіонів у єдиний блок — з іншого»¹⁰. А англійський соціолог Р. Робертсон для позначення цього

двоякого процесу запропонував термін «глокалізація». Він стверджує, що глобальні й локальні тенденції, в остаточному підсумку, взаємно доповнюють і проникають один в одного, хоча в конкретних ситуаціях можуть зіткнутися¹¹.

Ситуація, що склалася, радикально трансформує трактування статусу національних держав. З одного боку, через активізацію регіональних рухів самих національних держав дедалі більше. З іншого — вони втрачають свою, колись повну, владу над економікою, політикою й культурою своїх народів і, відповідно, право представляти їх на міжнародній арені. Як відзначив Р. Даль, розширення сфери наднаціональної діяльності звужує можливості громадян держави вирішувати життєво важливі для них проблеми через свої національні засоби правління. В свою чергу, в міру цього, «системи правління окремих країн зводяться до місцевих»¹². Ту ж тезу проводить і російський соціолог Н. Покровський, який відзначає, що посилення «позанаціональних сил» приводить до перехоплення частини представницьких повноважень національних держав. Поряд із цим «глобальні спільноти» не можуть вникати в рішення всіх місцевих (локальних) проблем і цю функцію делегують національним урядам. Таким чином, робить висновок соціолог, «в обслуговуванні локальних потреб» саме й полягає «нова місія» національних держав¹³. Ще простіше охарактеризував нову роль держави С. Переслегін: «Сучасна держава деактуалізується: вона починає відігравати роль регіональної філії якоїсь граничної корпорації»¹⁴.

Безумовно, падіння ролі національних держав і ослаблення їхнього суверенітету пов'язане з бурхливим розвитком сфери наднаціональних, або глобальних, відносин, викликаних цілим рядом причин й обставин. На думку німецького соціолога У. Бека, серед головних чинників, що підтримують феномен глобальності, можна виділити: 1) розширення географії й наростаючу щільність контактів у сфері міжнародної торгівлі й фінансових ринків; 2) триваючу інформаційну й комунікаційно-технологічну революцію; 3) популяризацію вимог дотримання прав людини; 4) глобальний характер розвитку інфраструктури масової образотворчої культури; 5) посилення ролі у світовій політиці транснаціональних гравців (концернів, МНПО, ООН і т. д.); 6) глобалізацію злиденності; 7) повсюдне руйнування навколишнього середовища; 8) сплеск транскультурних конфліктів на місцях¹⁵.

Російський дослідник В. Іноземцев серед причин кризи національних держав і розквіту наднаціональних відносин виділяє: 1) концентрацію й централізацію виробництва та капіталу; 2) різку інтенсифікацію взаємодії між окремими громадянами й інститутами націй-держав;

3) перенесення акцентів в ідеології й зовнішній політиці західних країн на гуманітарні аспекти та проблему прав людини; 4) дискредитацію моделі суверенного державного устрою в периферійних регіонах¹⁶. На думку ж політолога А. Уткіна, основними факторами, що сприяють втраті національного суверенітету, можна вважати: 1) падіння рівня патріотизму населення більшості країн; 2) зростаючий тиск недержавних організацій; 3) економічну експансію великих корпорацій; 4) трудову еміграцію жителів бідних країн у багаті; 5) етнічне самоствердження народів, позбавлених державності¹⁷.

Ряд дослідників звертають увагу лише на окремі аспекти цієї проблеми. Так, Е. Етціоні вважає, що головним приводом зниження ролі національного суверенітету виступає погроза широкомасштабного тероризму й застосування зброї масового знищення державами-ізолянтами або терористами¹⁸. Г. Кіссінджер відводить цю роль наростаючій стурбованості «громадянськими війнами, етнічними конфліктами й всім тим, що сьогодні становить поняття «порушення прав людини»¹⁹. Е. Зандшнайдер виявляє причини слабкості національних держав у стрімкому піднесенні «супра- та транснаціональних гравців», здатних акумулювати значні матеріальні й технологічні переваги перед окремими суверенними суспільствами²⁰. Л. Туроу вважає, що державний суверенітет послабляється міжнародними економічними силами, які створюють «інший світ, де наднаціональні геоекономічні сили диктують економічну політику національним державам» і позбавляють національні уряди «багатьох традиційних важелів економічного контролю»²¹. Ф. Уебстер, погоджуючись із попередньою позицією, наполягає на тому, що самі національні держави «розмінюють» свій суверенітет, аби виграти конкурентну боротьбу за іноземні інвестиції й прихильне ставлення до себе з боку ТНК і глобальних фінансових інститутів²². Ф. Фукуяма вважає, що ключовим фактором підризу принципу національного суверенітету виступає адміністративно-організаційна слабкість більшості держав, що виникли останнім часом на осколках колишніх імперій. Це примушує коаліцію таких провідних країн світу, як США, Японія, Австралія, Нова Зеландія й країни Євросоюзу, поширити «міжнародну імперську владу» на всю «слаборозвинену» частину світу²³. В розвиток цієї тези О. Тоффлер підкреслює, що серед усіх сьгоднішніх членів ООН приблизно в одній третині існує серйозна загроза з боку повстанських рухів, дисидентів або урядів у вигнанні. Ці держави «зіптовхуються з донаціональним трайбалізмом — хоча й під гаслом національної незалежності». Відповідно, щоб уникнути перспективи виникнення близько 5 тис. нежиттєздатних етнічних держав, світове співтовариство змушене вибудувувати

нові наднаціональні схеми розв'язування внутрішніх конфліктів, що мають місце в суверенних державах²⁴. Іншою важливою причиною ослаблення національного суверенітету О. Тоффлер вважає різке посилення позицій таких «ненаціональних сил», як міжнародний бізнес, транснаціональні громадські організації й релігійні рухи²⁵.

Дискусія про місце і роль національного суверенітету в сучасних умовах сформувала ціле покоління «політичних реалістів», які виправдують обмеження цього суверенітету на користь рішення практичних завдань виживання людства або торжества якихось універсальних ідей. Так, Ж. Атталі обґрунтовує необхідність обмеження національного суверенітету заради розв'язання цілого ряду глобальних проблем. Він констатує, що інститути глобальної влади майбутнього «повинні встати на більш високий рівень міжнародної організації й отримати істинну наднаціональну владу ... планетарну політичну владу, що здатна визначати необхідні критерії в тих регіонах, у яких саме виживання людей поставлене на карту». Ці інститути, вважає він, необхідні принаймні у п'ятьох основних сферах людського існування. Вони будуть вирішувати питання, пов'язані з недоїданням, токсичними газами, генною інженерією, озброєннями й наркотиками²⁶.

Відомий американський неоконсерватор Р. Каган, у свою чергу, вважає, що кожна держава повинна скласти певний іспит на право володіння національним суверенітетом: «У ХХІ столітті суверенні права треба заслужити». Цей іспит припускає здатність уряду контролювати свою територію й проводити відповідальну політику в сфері міжнародної безпеки. В іншому разі міжнародні організації повинні прийняти утвердження на міжнародній арені принципу: «держави, що надають свою територію для сил, що дестабілізують світовий устрій, не повинні вважати свій суверенітет чимось, що саме собою розуміється»²⁷.

Впливовий американський фінансист Дж. Сорос взагалі оголошує національний суверенітет анахронізмом, що вносить напругу у відносини між сучасною державою-нацією й універсальними принципами свободи, рівності й братерства. Наприклад, відзначає він, суверенітет може захищати репресивні режими від втручання ззовні, що ущемляє права самих громадян суверенної держави²⁸. Фінансист навіть запропонував формулу подолання національного суверенітету шляхом протиставлення йому принципів народного суверенітету. Він констатує, що Вестфальський мирний договір фактично делегував здійснення національного суверенітету правлячим монархічним династіям. Після Французької революції й падіння монархічних режимів у Європі суверенітет перейшов до народу, але на практиці він потрапив до держави в особі уряду. Вважається, що громадяни делегують його

уряду через виборчий процес. Однак, акцентує увагу Дж. Сорос, якщо демократичний уряд зловживає довіреною йому владою, ці зловживання серйозні, а люди не мають змоги виправити становище, «втручання ззовні цілком виправдано. Міжнародне втручання нерідко — єдина надія для гноблених»²⁹.

Коментуючи подібні позиції супротивників національного суверенітету, російський політолог О. Панарін звертає увагу на те, що до нової системи відкритого світу різні народи й країни підійшли неоднаково підготовленими, значно відрізняючись за своїм економічним, воєнно-стратегічним та соціокультурним потенціалом. Не випадково, відзначає він, що найбільш послідовними адептами глобального світу, які пропагують ідею єдиного відкритого суспільства без бар'єрів і кордонів, сьогодні виступають найбільш розвинені та могутні країни, що вбачають в ослабленні колишніх суверенітетів нові можливості своєї економічної, геополітичної і соціокультурної експансії. Навпаки, менш розвинені й захищені країни дотепер схильні розглядати національні кордони та суверенітети як захисний засіб від цієї експансії, як основу протекціоністських стратегій³⁰.

Незважаючи на різні методологічні підходи, вищезгадані та інші суспільствознавці наполягають на тому, що сфера глобальних економічних і політичних відносин знайшла якусь первинність стосовно сфери традиційної державності. Деякі функції і повноваження суверенних держав у сферах вироблення зовнішньої й внутрішньої політики, що раніше відводилися урядам, переходять до наднаціональних (глобальних) структур керування, серед яких виділяються: міждержавні союзи; військові блоки; глобальні еліти; фінансові інститути; транснаціональні корпорації; міжнародні політичні, суспільні, релігійні й етнічні організації; структури глобальної організованої злочинності; терористичні організації, глобальні ЗМІ й т. п.

Значні трансформації, яких зазнає національний суверенітет у сучасному світі, під впливом цілої низки глобальних викликів змушують серйозно задуматися про перспективи функціонування ліберальної демократії в нових умовах. Раніше феномен демократії виявлявся винятково на рівнях локальних форм самоорганізації (плем'я, поліс, регіон, держава). Таким чином, відповідь на питання про практичну реалізацію принципів ліберальної демократії на рівні глобальних (наднаціональних) відносин також залишається відкритим і має потребу в постановці та комплексному дослідженні.

¹ Галецкий В. Ф. Системология, историософия и кибернетика глобализации // Население и глобализация: 2-е изд. / Н.М. Римашевская, В.Ф. Галецкий, А.А. Овсянников и др. — М.: Наука, 2004. — С. 156.

² Ивашов Л. Г. Россия или Московия?: Геополитическое измерение национальной безопасности России. — М.: Изд-во Эксмо, 2002. — С. 8.

³ Этциони А. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям / Пер. с англ. Под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Ладомир, 2004. — С. 189–190.

⁴ Шайхутдинов Рифат. Современный политик: охота на власть. — М.: Европа, 2006. — С. 512–513.

⁵ Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Пер. с англ. Под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Ладомир, 2002. — С. 6.

⁶ Этциони А. От империи к сообществу... — С. 190.

⁷ Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика?... — С. 17.

⁸ Zakaria Fared. The Post-American World // The New York Times. — 2008. — 6 May.

⁹ Тоффлер Э. Третья волна. — М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. — С. 500–501.

¹⁰ Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством — Изд. 4-е. — М.: АРКТОГЕЯ-центр, 2000. — С. 408–409.

¹¹ *Цит. за:* Штепа В. RUтопия. — Екатеринбург: Ультра.Культура, 2004. — С. 102.

¹² Даль Р. Демократия и ее критики / Пер. с англ. Под ред. М.В. Ильина. — М.: РОССПЭН, 2003. — С. 485.

¹³ Покровский Никита. В зеркале глобализации // Сумерки глобализации: Настольная книга антиглобалиста: Сб. — М.: ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак»», 2004. — С. 57.

¹⁴ Переслегин С. Б. Самоучитель игры на мировой шахматной доске. — М: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2006. — С. 415.

¹⁵ Бек Ульрих. Национальное государство утрачивает суверенитет // Сумерки глобализации: Настольная книга антиглобалиста: Сб. — М.: ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак»», 2004. — С. 51.

¹⁶ Иноземцев В. Л. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия — М.: ЗАО «Издательство «Экономика»», 2003. — С. XXIX–XXXII.

¹⁷ Уткин А. И. Мировой порядок XXI века. — М.: Эксмо, 2002. — С. 76–77.

¹⁸ Этциони А. От империи к сообществу... — С. 3.

¹⁹ *Цит. за:* Kaserer Waltraud. Kissinger: «Frieden ist ein relativer Begriff» // Die Welt. — 2003. — 4 Mai.

²⁰ Зандшнайдер Эберхард. Новый мир, старое мышление // Internationale Politik (Германия). — 2005. — 31 мая. — Сайт ИноСМИ.Ru. — <http://www.inosmi.ru/translation/220005.html>.

²¹ Туроу Л. К. Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / Пер. с англ. А. И. Федорова. — Новосибирск: Сибирский хронограф, 1999. — С. 153.

²² Уэбстер Фрэнк. Теории информационного общества / Пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной. Под. ред. Е. Л. Вартановой. — М.: Аспект Пресс, 2004. — С. 100–101.

²³ Фукуяма Ф. Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке / Пер. с англ. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. — С. 163–164.

²⁴ Тоффлер Э., Тоффлер Х. Война и антивоина: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века — М.: АСТ: Транзит-книга, 2005. — С. 351–352.

²⁵ Там само. — С. 309.

²⁶ Аттали Жак. На пороге нового тысячелетия. — Сайт «Библиотека думающего о России». — http://www.patriotica.ru/enemy/attali_porog_.html.

²⁷ Kagan Robert. The Sovereignty Dodge // The Washington Post. — 2008. — 2 December.

²⁸ Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію / Пер. з англ. — К.: Основи, 2002. — С. 154.

²⁹ Сорос Дж. Мыльный пузырь американского превосходства. На что следует направить американскую мощь / Пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. — С. 103.

³⁰ Панарин А. С. Россия в циклах мировой истории. — М: Изд-во МГУ, 1999. — С. 280.